

Кандахаров А. Х.
Мирзо Улуғбек номидаги
ЎзМУ доценти, PhD
anvar0303_82@mail.ru

XVI АСР МАРКАЗИЙ ОСИЁ ТАСАВВУФ ВАКИЛЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ВА МАЪНАВИЙ ФАОЛИЯТИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўрта асрлар Марказий Осиё ҳудудида кенг тарқалган тасаввуф таълимотлари – Накшбандия ва Яссавия тариқатининг машхур вакилларининг ҳаёти ва фаолияти, уларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий ва маънавий ҳаётига таъсири очиб берилган. Хусусан, Яссавия тариқатининг XVI асрдаги ютук вакиллари Шайх Худойдод Вали ва Ҳазрат Қосим Шайхнинг темурийлар ва шайбонийлар сулоласи ўртасидаги сиёсий курашларда иштироки ҳамда мамлакат тинчлиги учун олиб қилган ишлари тарихий манбалар ва кейинги тадқиқотлар асосида ўрганилган.

Калит сўзлар: тасаввуф тариқатлари, сиёсий жараёнлар, темурийлар ва шайбонийлар, дин ва давлат муносабатлари, пир ва муридлик.

Кандахаров А.Х.
PhD, доцент НУУз
имени Мирзо Улуғбека
anvar0303_82@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ДУХОВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СРЕДНЕАЗИАТСКОЙ МИСТИКИ XVI ВЕКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрываются жизнь и деятельность известных представителей суфизма - сект Накшбандийа и Яссавия, которые были широко распространены в средневековой Средней Азии, и их влияние на общественно-политическую и духовную жизнь страны. В частности, на основе исторических источников и дальнейших исследований изучено участие

Шейха Худойдада Вали и Хазрата Касыма Шейха в политической борьбе между династиями Тимуридов и Шейбани и их работа для мира в стране.

Ключевые слова: суфизмские секты, политические процессы, тимуриды и шайбаниты, религия и государственные отношения, пир и мюридизм.

Kandakharov A. Kh.

Associate Professor, PhD of NUU
named after Mirzo Ulugbek
anvar0303_82@mail.ru

SOCIO-POLITICAL AND SPIRITUAL ACTIVITY OF THE REPRESENTATIVES OF CENTRAL ASIAN MYSTICISM OF THE XVIth CENTURY

ANNOTATION

This article reveals the life and work of famous representatives of Sufism - the Naqshbandiyya and Yassaviya sects, which were widespread in medieval Central Asia, and their influence on the socio-political and spiritual life of the country. In particular, on the basis of historical sources and further research, the participation of Sheikh Khudoydad Vali and Hazrat Kasym Sheikh in the political struggle between the Timurid and Sheibani dynasties and their work for peace in the country was studied. The information given in some sources about the life and work of Maulana Arif Deggarani, one of the founders of the Nakshbandi sect, is also presented. The article also mentions some information about the information contained in the unique manuscript sources of the Middle Ages.

Keywords: Sufism sects, political processes, Timurids and Shaybanites, religion and state relations, feast and muridism.

КИРИШ

Жаҳон миқёсида тобора авж олиб бораётган турли хил низолар ва давлатлар ўртасида кескинлашиб бораётган манфаатлар тўқнашуви ҳамда ғоявий курашлар юз бераётган ҳозирги даврда ислом диний тасаввуф алломалари меросларидаги инсонпарварлик, тинчликпарварлик ва ижтимоий адолатпарварлик моҳиятини очиб бериш, уларнинг инсоният тараққиётига қўшган ҳиссасини ўрганиш ва тарғиб қилиш бугунги куннинг долзарб

вазифаларидан ҳисобланади. Президент Ш.М.Мирзиёев ҳам “Ислом цивилизацияси маркази умумбашарий цивилизация ривожига беназир ҳисса қўшган буюк аجدодларимизнинг бой меросини ўрганиш, динимизнинг асл инсонпарварлик моҳиятини авваламбор халқимизга, дунё ҳамжамиятига етказиш, жамиятда “жаҳолатга қарши – маърифат” тамойилини кучайтиришда муҳим аҳамият касб этади”[1; 3.],- деб алоҳида таъкидлаб ўтган. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, кейинги йилларда жаҳон тарихишунослигида ислом тасаввуф алломалари меросларини ўрганишга бўлган қизиқишнинг ошиб бораётганлигини кузатиш мумкин.

Дунёнинг қатор мамлакатларида ўрта асрлар Марказий Осиё ҳудудида яшаб, фаолият юритган кўплаб тасаввуф алломаларининг ижтимоий ҳаётдаги адолат ва тенгликни таъминлашдаги ҳамда мамлакат сиёсий ҳаётида тинчлик, муросасозлик ва маънавий ҳаётдаги инсонпарварлик фаолиятларига, шунингдек, тарихий ва маданий меросларига оид илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу борада бутунжаҳон маданий мерос ёдгорликларини сақлаш халқаро ташкилоти – ЮНЕСКО томонидан, ўрта аср алломалари илмий мерослари ва фаолиятларини акс эттирувчи манбалар, қўлёзма асарлар ва тарихий ёдгорликлар аждодларимиз ҳаётидан қимматли маълумот берувчи бирламчи манба эканлигининг эътироф этилиши ва муҳофаза қилиниши ҳам аҳамиятлидир[2; 2.].

Мамлакатимиз ҳудудида ўрта асрларда яшаб, ислом илмларининг турли соҳаларида ижод қилган кўплаб буюк алломаларимизнинг ҳаёти, ижоди, давлат ижтимоий-сиёсий ва маънавий жараёнларидаги фаолиятларига оид кенг ва чуқур тадқиқотлар амалга оширилди. Хусусан, Марказий Осиёда кенг тарқалган тасаввуф таълимотларидан Нақшбандия ва Яссавия тариқатлари ривожига ҳамда ўз даврида мамлакат ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳаётига сезиларли таъсир кўрсатган, бугунги Навоий вилояти ҳудудида яшаб фаолият кўрсатган алломаларимиздан Мавлоно Ориф Деггароний (1312-1375), Мир Саййид Баҳром, Хожа Хисрав (вафоти - 1321), Хожа Сулаймон Карминий, Қилич Ота, Абул Хасн Нурий, Қанарбой Ота, Шайх Гадой Селкин, Саййид

Ота, Бадр Ота, Мавлоно Консуруний, Шайх Худойдод Валий (1461-1532), Қосим Шайх Азизон (1500-1578), Абу Тоҳир Хожа (вафоти - 1874) каби алломалар ҳаёти, фаолияти ва маънавий мерослари мустақиллик йилларида тадқиқотчи олимлар ва ўлкашунослар томонидан ўрганилиб, кенг жамоатчиликка етказилмоқда. Ушбу йўналишда амалга оширилаётган тадқиқотлар жамият тараққиётининг ижтимоий, маданий ва маърифий ривожлантирилишида алоҳида ўрин тутди.

ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ НАТИЖАЛАРИ

Соҳибқирон Амир Темур (1336-1405) вафотидан сўнг XV аср охирларига келиб темурий шахзодалар ўртасида кучайиб кетган ўзаро ички зиддиятлар мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий аҳволига жиддий таъсир кўрсатди. Маҳаллий аҳолининг эса бора-бора темурийларга бўлган ишонч ва эътиқодлари сўниб борди. Бундай вазиятдан усталик билан фойдаланган Муҳаммад Шайбонийхон (1451-1510) қисқа вақт ичида темурийларга қарашли бўлган Бухоро, Самарқанд, Марв, Ҳирот, Машҳад, Нишопур каби шаҳарларни эгаллади ва Сирдарёдан то марказий Афғонистонгача бўлган катта ҳудудларни қўлга киритди. Мовароуннаҳрда темурийлар ҳукмронлигини сақлаб қолиш учун Заҳириддин Муҳаммад Бобур Шайбонийхонга бир неча маротаба жиддий қаршилик кўрсатиб, ҳарбий юришларни амалга оширди, лекин у мақсадига эриша олмади.

Муҳаммад Шайбонийхон ҳужуми арафасида ўлкадаги ижтимоий-иқтисодий аҳволнинг ёмонлиги, меҳнаткаш халқ оммасининг тобора қашшоқлашуви ҳам кўчманчи Дашти Қипчоқ қабилалари ғалабасининг асосий омилларида бири бўлди. Бундай оғир иқтисодий аҳвол мамлакатнинг таянчи ҳисобланган диний уламолар ва зиёлилар томонидан шайбонийлар ҳокимиятини қўллаб-қувватланишига сабаб бўлди.

Ўрта асрлар давлатчилиги тарихида дин ва давлат, давлат ва тасаввуф шайхлари мавзулари кам ўрганилган соҳалардан бири бўлиб қолмоқда. Амалга оширилган айрим тадқиқотлар ҳам асосан Нақшбандия тариқати ва шайхлари мисолида ўрганилган. Хусусан, Жўйбор шайхлари фаолиятини очиб

беришга қаратилганлиги билан ажралиб туради. Буни Жўйбор шайхларининг карманалик шайхларга нисбатан қўлида тўпланган катта ер-мулкларининг мавжудлиги ва уларнинг давлат ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳаётида маълум мансабдорлик ваколатлари билан ҳам изоҳлаш мумкин.

Тасаввуф илми соҳиблари, илмий башоратчиларнинг тарихи, уларнинг ҳаёти ва кароматлари хусусида Марказий Осиё мутафаккирларининг асарларида, тарихий китобларда кўплаб маълумотлар берилган. Ана шундай шахслардан бири бугунги Навоий вилояти Кармана туманига қарашли Ҳазора қишлоғида яшаган, XIV аср йирик сиймоларидан шайх Мавлоно Ориф Деггаронийдир. Мавлоно Ориф Деггароний нақшбандия тариқатида пирлик мақомига етган етук аллома ҳисобланиб, Хўжа Баҳоуддин Нақшбанднинг маънавий устози саналган[6; 40.].

Амир Кулол тарбиясини олган Мавлоно Ориф Деггароний кейинчалик Ҳазрат Хўжа Баҳоуддин Нақшбандга устозлик қилиб, етти йил мобайнида унинг тарбияси билан шуғулланган. Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд ҳам ўз навбатида Мавлоно Ориф Деггаронийни жуда ҳурмат қилган, унга беҳад иззат-икром ва илтифотлар кўрсатган. У кишининг кароматлари ва мақомоти хусусида бир қанча тарихий манбаларда қимматли маълумотлар учрайди. Жумладан, Саййиид Муҳаммад Носируддиннинг “Тухфат аз-зоирин” (“Зиёратчиларга совға”), Фаридиддин Атторнинг “Тазкират-ул-Авлиё”, Фахриддин Али Сафийнинг “Рашахоту айнил-ҳаёт” (обиҳаёт томчилари), Муҳаммад Бокирнинг “Мақомоти шоҳи Нақшбанд”, А.Жомийнинг “Нафосат ул инс”, Хожа Шоҳобиддиннинг “Мақомоти Мир Кулол”, Бадриддин Кашмирийнинг “Равзат ар-ризвон” (XVI аср), Ҳусайн Ас-Сарахсийнинг “Маноқиби Саъдийа” (XVI аср) каби асарларида Мавлоно Ориф Деггаронийнинг нақадар мўътабар ва улуғ зот эканлиги зикр қилинади. Шунингдек, қатор хорижий мамлакатларнинг тарихчи олимлари Туркистон улуғ алломалари ҳаёти ва фаолиятини ўрганар экан, Мавлоно Ориф Деггаронийга ҳам алоҳида эътибор беради. Жумладан, немис олими Юрген Паул ўзининг “XIV-XV асрларда Ўрта Осиёда нақшбандиянинг сиёсий-

ижтимоий аҳамияти” (Берлин, 1991) китобида 96 алломанинг номини тилга олиб, улар орасида Мавлоно Ориф Деггаронийга ҳам алоҳида эътибор берилган[18; 44.] .

Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггароний тахминан милодий 1312-1376 йиллар яшаб ўтган машҳур тасаввуф алломаси. У киши Бухоронинг етти пирларидан Ҳазрат Саййид Амир Кулолнинг энг яқин шогирди ҳамда ҳожагон-нақшбандия тариқатининг машҳур вакили Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбандийнинг устози ва дўсти ҳисобланади.

Ўрта асрларда Ғарбий Европа мамлакатлари, хусусан, Германияда христиан церковлари ислоҳ қилиниши бошланиб[7; 337.], дин ва давлат ўртасидаги муносабатларга маълум маънода аниқлик киритилаётган эди. Буни католик церковининг бу даврларда халқнинг ва давлатнинг ишончини йўқота бошлагани нуқтаи назаридан изоҳлаш мумкин. Ўзбек хонликларида эса аксинча, дин ва давлат муносабатлари чуқурлашиб борганлигини кузатамиз. Бунинг албатта, ўзига хос ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий сабаблари мавжуд эди. Барча ўрта аср давлатларига хос бўлгани каби Шайбонийлар давлатида ҳам диний уламоларнинг мавқеи баланд эди. Ушбу сулола вакиллари замонасининг машҳур шайх ва уламоларини ўзларига пир деб билган ва мамлакат ички ҳамда ташқи сиёсатини амалга оширишда уларнинг ёрдамига таянган. Шайбонийлар даврида Бухорода Жўйбор Хожалари, Карманада Қосим Шайх Азизон (вафоти 1580), Самарқандда Шайх Худойдод Валий (1461-1532) ва Маҳдуми Аъзам Даҳбедий (1461-1542) каби тасаввуф вакиллари фаолият юритган. Шайбонийхон Мовароуннаҳрни эгаллагач, ўз даврининг кўзга кўринган айрим дин вакиллари билан муносабат ўрнатишга ҳаракат қилди. Буни Шайх Худойдод Валий ва Шайбонийхон ўртасидаги муносабатларда ҳам кўриш мумкин[8; 82.].

Манбаларда Шайх Худойдод Валий оиласи дастлаб қавм-қарндошлари, муридлари ва яқин кишилари билан Бухорога, ундан сўнг Кармана атрофларидаги Қизтоғи деган манзилда яшаганлиги айтилади. Тадқиқот давомида ушбу манзил Қизбуви (Қиз тоғи) ҳамда Қарнаб тоғларига туташ

бўлган ҳозирги Чўтқора кишлоғи ва Фарҳод мавзеси оралиғидаги ҳудуд эканлиги аниқланди.

Бугунги кунда ҳам Карманага яқин айрим ҳудудларда Шайх Худойдод Валий номи билан боғлиқ манзиллар ва халқ орасида сақланиб қолган айрим ривоятлар мавжуд. Улар Шайхнинг шу манзилларда яшаганлигидан гувоҳлик беради. Шунингдек, Шайх Худойдод номи билан боғлиқ манзилларни Бухоро атрофларида ҳам учратиш мумкин. Хусусан, Р. Г. Мукминова тадқиқотларида Бухоронинг Чорсу мавзеъсида Бобо Худойдод номли маҳалла ва масжид борлиги айтиб ўтилади[8; 96.]. Лекин, таҳлиллар натижасига кўра бу маҳалла ва масжидга XVIII асрда яшаган Шайх Худойдод (вафоти – 1800) номи берилган деган хулосага келинди.

Шайх Худойдод Валий 1496 йилда Самарқанднинг Шероз (ҳозирги Жомбой) туманида жойлашган Ғазира мавзесига келиб хонақоҳ куради ва умрининг охиригача ушбу масканда фаолият олиб борган. Бундан ташқари, у Самарқанд шаҳрининг айрим маҳаллаларида жойлашган хонақоҳларда ҳам илм-маърифат тарғиботи билан шуғулланган ва милодий 1532 йилда Ғазирада вафот этади. Абу Тоҳирхожа Самарқандийнинг “Самария” асарида Шайх Худойдод Валийнинг вафоти санасини қуйидагича келтиради: “Азизон Шайх Худойдоднинг вафот санаси 939/1532 йил бўлиб, “бир афт Қутби олам” вафоти тарихидир”.

Шайх Худойдод Валийнинг сиёсий ҳаётда тутган ўрни “Ламаҳот” асарида XVI аср бошларида Мовароуннаҳрда рўй берган Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва шайбоний Убайдуллахон ўртасидаги сиёсий муносабатлар баёнида ҳам келтирилади[8; 158.]. Яъни, 1511 йилда Заҳириддин Муҳаммад Бобур Эрон ҳукмдори Шоҳ Исмоил Сафавий қўшинлари ёрдамида Самарқанд тахтини эгаллайди ва унга қарши шайбоний Убайдуллахон тахтни қайтариб олиш ниятида жангга отланади.

Шу жараёнда Бобур Мирзо Шайх Худойдод Валийга ўз одамини жўнатиб, қўллаб-қувватлашини сўрайди. Лекин, Шайх Худойдод Валий “Ким мусулмонроқ бўлса, ўша подшоҳ бўлғусидир”, деб унга рад жавобини беради.

Ўз навбатида, Убайдуллахон ҳам Аҳмад Яссавий мақбараси атрофида ўзига тарафдорларни тўплаб, агар Самарқанд тахтини қўлга киритса, бир умр сунний мазҳабига содиқ қолиши тўғрисида қасамёд қилади. Захириддин Муҳаммад Бобур эса ўзининг билиб-билмай қилган хатосини тушуниб: “Убайдуллахоннинг мусулмонлиги биздан устундир” [12; 191.], деб эътироф этади. Натижада Шайх Худойдод Валий Убайдуллахонни қўллаб-қувватлайдилар. Бу эса ўша давр нуқтаи назаридан қараганда Шайх Худойдод Валий халқнинг бошига тушиши мумкин бўлган яна бир кулфатни, яъни диний можароларнинг ҳам олдини олганлигини эътироф этиб ўтиш лозим. Бу каби воқеалар 1530 йилларда Самарқанд ҳокими бўлиб турган Абу Саъидхон (1530–1533) билан бўлган муносабатларда ҳам кўринади.

Шайх Худойдод Валий деҳқончилик ва турли назр-ниёзлардан тушган нафақалар, озиқ-овқатларни қатъий ҳисоб билан биринчи навбатда, оч қолган, ночор аёллар ва болаларга, майиб-мажруҳларга беришни жорий қилган. Бу эса унинг камбағалпарвар шахс бўлиб, ҳар доим ўзгалар манфаатини ўз манфаатидан устун қўйганлигини кўрсатади ва бугунги мустақил давлатимиз ижтимоий сиёсатининг асосий моҳиятини ташкил этадиган “аҳолини кучли ижтимоий ҳимоялаш” тамойили билан мантиқан боғланади.

Шайх Худойдод Валий тариқатда шогирдлар масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратган ва тариқатдаги маърифат босқичини асосий босқичлардан бири сифатида эътироф этган. Ушбу босқичда шогирдларига саҳиҳ ҳадислар, Қуръон оятларидан сабоқ берган. Бунда мушоҳада қилиш услуби муҳим ўрин тутган. “Маноқиб”да Шайх Худойдод Валий яшаган муҳит, Дашти Қипчоқдан кириб келган кўчманчи аҳолининг ўтроқлашиш жараёни, саводлилиқ даражаси ҳақида ҳам маълумотлар учрайди. Хусусан, муаллиф Шайх Худойдод Валий тилидан қуйидаги жумлаларни келтиради: “Биз ҳозир бандаларга хос бўлган таълим талабини пасайтириб юборганмиз, нима учун ўтроқ бўлаётган халқлар орасида донишмандлар йўқ” [13; 160.],-деб куюнади.

Шайх Худойдод ўз муридларига “Олимлик бу амалиёт билан илмнинг бирлашмаси” деб тушунтиради. Шу боис ўзи ўқитаётган талабалар билан ҳам

амалий, ҳам назарий машғулотлар олиб бориб, уларни билим даражасини текшириб турганлиги тўғрисидаги маълумотлар манбаларда қайд этилган.

Ҳазрат Қосим Шайх Азизон яссавия тариқатининг XVI асрдаги машхур пирларидан бўлиб, ўз даврида Мовароуннахр диёрида етакчи диний уламолардан бири сифатида фаолият олиб борган. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Қосим Шайх Азизон тахминан XVI аср бошларида Кармананинг Маржонхотин қишлоғида туғилади. Айрим тадқиқотларда Маржонхотин қишлоғида ҳазрат Қосим Шайхнинг 20 танобдан ортиқ экин экиладиган ерлари бўлганлиги ҳақида ҳам қайд этилган[14; 7.]. Ўрта аср тарихчиси Шарофуддин Роқимийнинг маълумотларида Қосим Шайх Азизон Бухоро ва Самарқанд мадрасаларида таҳсил олиб, яссавия тариқати шайхлари ҳазрат Мавлоно Вали Азизон Кўҳизорий ва Шайх Худойдодлардан тариқат сирларини ўрганган[15; 115.].

Қосим Шайх ҳаёти давомида бошқа яссавия тариқати вакилларида фарқли ўлароқ давлат ва жамият сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиб, Абдуллахон II ни мамлакатни бирлаштириш ва марказлаштириш сиёсатини кўллаб-қувватлаган. У тарқоқ бекларни яраштириш, марказий ҳокимиятга бўйсундириш ишларида фаол иштирок этган. Абдуллахон II таклифи билан Қосим Шайх бир неча вақт Бухоро шаҳрида ҳам истиқомат қилган.

Абдуллахон II мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётига доир масалаларни ҳал қилишда Қосим Шайхнинг ёрдамига таянган. Жумладан, 1551 йилда Туркистон ҳамда Тошкент ҳокими Наврўз Аҳмадхон катта қўшин билан Миёнқол ва Офариқентни босиб олиш учун келаётганини эшитган ҳокимлар ҳар томонга қочиб кетади. Ҳатто, Абдуллахон II нинг отаси Искандархон ҳам Андахуд ва Шибирғон томонга қочган эди. Бироқ, 17 ёшли Абдуллахон II Қосим Шайх ёрдамида Кармана қалъасини ғимоя қилади. Наврўз Аҳмадхон Карманани 12 кун қамал қилади, бироқ уни ололмайди. Қалъа ичида Қосим Шайхнинг ҳам борлигини эшитган Наврўз Аҳмадхон унга бўлган чуқур ихлоси сабаб Абдуллахон II билан сулҳ тузади ва орқасига қайтиб кетади, натижада вайронагарчиликларнинг олди олинади[16; 164.].

Кейинчалик ҳам Абдуллахон II ҳокимиятни эгаллашида Қосим Шайх уни кўллаб-қувватлади ва бу ишларда ҳам маънавий, ҳам сиёсий жиҳатдан кўмак бериб турди. Қосим Шайх Азизон 1576 – 1577 йилларда бир-бири билан курашиб турган уч ҳукмдор: Хоразм шоҳи Ҳожи Муҳаммадхон, Қипчок даштидан қозоқ Эшимхон ва Абдуллахонларни Карманада бир кигиз устига ўтказиб, сулҳ тузишга эришади[17; 162.]. Қосим Шайх саъй-ҳаракатлари билан бутун вилоят осойишта, фуқаро фаровон, мамлакат хавфсиз эди.

1576 йилда Абдуллахон II томонидан Самарқандни босиб олиниши воқеасида Қосим Шайх Азизоннинг фаолияти “Ламаҳот” асарида шундай тасвирланади: “Ҳазрат Қосим Шайх олдида бир толиби илм келиб шаҳарни Абдуллахон қуршаб олганини ва Самарқанд ҳокими Жувонмардалихон билан жанг бўлаётганини билдирди ва уларни яраштиришни сўрайди. Шунда Ҳазрат Қосим Шайх Самарқанд яқинидаги қишлоққа келиб, у ердан Пирим Шайх, Тоҳир Шайх, Ифтиҳор Шайх, Амир Набира ва Мирмоҳ Шайхларни Жувонмардалихон ҳузурига юбориб, Самарқандни бизга назир қилсин, биз Абдуллахонни унинг (Жувонмардалихон) ва мусулмонларнинг устидан подшоҳ қилайлик” [8; 173.],- дейди. Натижада Қосим Шайх бошчилигидаги диний пешволарнинг саъйи ҳаракатлари билан Абдуллахон II Самарқанд тахтини эгаллайди ва осойишталик ўрнатилади.

Қосим Шайх Азизон давлат тинчлигини таъминлашдаги ҳайирли ишлар билан бир қаторда илм аҳлига, ёшлар таълим-тарбиясига ҳам ҳурмат ва катта эътибор билан қараб уларнинг моддий таъминотлари билан ҳам шуғулланган. Хусусан, бир киши юз тангани Ҳазрати Азизон (Қосим Шайх)га ниёз қилиб олиб келади. У зот эса, ушбу пулларни “талабалар ва хонақоҳ суфиларига ва Кармана қишлоғи бева- бечораларига олиб бориб беринг! эй толиби илмлар ва сўфилар, ўқишни ташламслигингиз учун сизни бундан қутқардик” [8; 182.],- деб таъкидлайди.

Қосим Шайх умрининг асосий қисмини Карманадаги хонақосида ўтказгани, бу ерда тариқат тарғиботи, муридлар тарбияси билан бир қаторда мамлакат ҳукмрон доираларининг ижтимоий-сиёсий фаолиятига фаол

аралашгани ҳам кўзга ташланади. Бир сўз билан айтганда, Қосим Шайх Азизон Қуйи Зарафшон воҳасининг ягона руҳий раҳнамоси сифатида: биринчидан, Яссавия тариқатининг мавқеини оширди; иккинчидан, Карманани тасаввуф марказларидан бирига айлантди; учинчидан, ҳукмдорлар ўртасида ўзаро сулҳ ва битимлар тузилишида воситачилик қилди.

Қосим Шайх Азизоннинг 1578 йилда вабо касалидан 80 ёшида вафот этганлиги тўғрисида тарихий манбаларда маълумотлар мавжуд. Хусусан, “Абдуллонома”да Қосим Шайх вабо касалидан бутун юртни асраб қолиш учун бу балони фақат ўзи ва муридларигина шу касалга йўлиқишини Оллоҳдан тилаб дуо қилганлиги қайд этилган. Ушбу воқеа жараёнлари “Ламаҳот” асарида батафсил баён этилган[8; 169.].

Хулоса қилиб айтганда, Шайх Худойдод Валий, Қосим Шайх Азизон ва уларнинг издошлари Марказий Осиё, хусусан, Бухоро хонлигининг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида ўзига хос ўринга эга бўлди. Жумладан, шайбонийлар сулоласи вакилларида Муҳаммад Шайбонийхон (1500-1510), Абу Саъидхон (1530–1533), Убайдуллахон (1533–1540) ва Абдуллахон II (1583–1598) ҳукмронлиги даврида содир бўлган ижтимоий-сиёсий жараёнлар ушбу тариқат намояндаларининг бевосита ёки билвосита раҳнамолиги остида кечди. Диний уламоларнинг воситачилик ва мурасасозлик фаолияти туфайли кўп ҳолларда ҳукмдорлар ўртасида ўзаро келишув сулҳлари тузилган, натижада кераксиз урушлар ва ортиқча қон тўкилишларининг олди олинган.

ХУЛОСА

Ўрта асрларда Марказий Осиёда фаолият юритган тасаввуф шайхларининг ижтимоий-сиёсий ва маънавий фаолиятига оид тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Соҳибқирон Амир Темур вафотидан сўнг темурий шаҳзодалар ўртасидаги ўзаро ички зиддиятлар мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётни издан чиқарди. Натижада атрофдаги кўчманчи қабилаларнинг Мовароуннаҳрга бостириб кириши учун қулай вазият вужудга келди. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳокимиятни темурийлар қўлида сақлаб қолиш мақсадида бир неча

маротаба ҳаракат қилган бўлсада, лекин ёшлиги ва тажрибаси камлиги ҳамда диний пешволарнинг қўллаб-қувватламаганлиги туфайли шайбонийлардан ҳокимиятни тортиб ололмади. Натижада шайбонийлар Мовароуннахрни эгаллаб, мамлакат ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётида муҳим тарихий даврни бошлаб берди;

2. Шайбонийлар сулоласи даврдан бошлаб давлат ижтимоий-сиёсий ҳаётида яссавия тариқатининг таъсири ва мавқеи сезиларли даражада кўтарилди. Шайбоний ҳукмдорлари ўз даврининг кўзга кўринган диний уламоларини ўзларига пир тутиб, ҳар бир ишда, юришларда ва мамлакатни идора қилишда уларнинг кўрсатмаларига амал қилди. Хусусан, Муҳаммад Шайбонийхон дастлаб Шайх Худойдоднинг устози Шайх Жамолиддинга, кейинчалик Шайх Мансурга, Абу Саъидхон Шайх Худойдодга, Абдуллахон II Қосим Шайх Азизонга ихлос қилиб, улардан мадад олиши буннинг ёрқин далили;

3. Ўрта аср давлатчилиги учун хос бўлган диний уламоларнинг сиёсатга таъсири XVI асрда айниқса, Шайх Худойдод Валий ва Қосим Шайх Азизон фаолиятида яққол кўзга ташланди. Абдуллахон II ҳукмдорлиги даврида Мовароуннахр ва Хуросон ўлкасини бирлаштириш учун кураш бўлди ва натижада сиёсий яхлитлик маълум маънода сақлаб қолинди. Ана шундай сиёсий таҳликали даврда Карманада яшаб фаолият юритган аксарият Шайхлар ўз қарашларида бир мақсадни, яъни юрт тинчлиги ва осойишталигини, халқнинг бахту-саодатини ва замона ҳукмдорларини инсоф ва адолатга чорлашни ифода қилди;

4. Қосим Шайх Азизоннинг Абдуллахон II ни марказлаштириш сиёсатидаги фаолияти 1551, 1568–1569, 1576–1577 йиллардаги сиёсий воқеалар асосида очиб берилди. Бу эса ушбу Шайхнинг мамлакат тинчлигини таъминлаш, ижтимоий, иқтисодий, маданий, сиёсий ҳаётни нисбатан изга тушишида муҳим рол ўйнаганлигини кўрсатди.

ИҚТИБОСЛАР / СНОСКИ / REFERENCES

1. Ш.М.Мирзиёев. 2018 йил 15 июндаги Ўзбекистон Ислом цивилизацияси марказининг қурилиши жараёнидаги нутқи. <https://president.uz/uz/lists/view/2208>
2. Хисматулин А.А. Суфизм. СП, Издательский дом “Азбука-классика” Петербургское востоковедение. 2008. – 193 с.
3. Миклухо Маклай. Н.Д. Описанные таджикских и персидских рукописей. Институт Народов Азии. Выпуск-2. Москва, 1961. –169 с.;
4. Семёнов А.А. Шайбанихан, завоевание ими империи Темуридов // Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии. Труды Института истории и археологии АН Таджикской ССР, том 12, выпуск1, Сталинобод, 1954.
5. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам «Вакеф-наме». Т.: «Наука» 1966. – 317 с.
6. Тўраев Ҳ. Бухоро хонлигининг XVI - XVII асрлар ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маданий ҳаётида Жўйбор хожаларининг тутган ўрни. Дисс... автореф. Тарих фан.док. Т.: 2007.-40Б.
7. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 5-жилд. “Л” (Лютеранчилик). – Тошкент: ЎЗМЭ, 2003. – Б. 337.
8. Муҳаммад Олим Шайх. Ламаҳот. Форсчадан К. Каттаев ва А. Нарзуллаевлар таржимаси. – Самарқанд, 2007. – Б.82.
9. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам «Вакеф-наме». Т.: «Наука» 1966. – 317 с.
10. Исмоилов М. Шайх Худойдоднинг “Баҳр ал-улум” асари Марказий Осиёда тасаввуф тарихига оид муҳим манба(XVIII асрнинг иккинчи ярми). Тарих фан.ном.дисс...автореф. Т.: 2006. 26–Б.
11. Абу Тоҳирхожа. Самария. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б.171.
12. Ҳасанхожа Нисорий. Музакири аҳбоб (Дўстлар ёдномаси). Таржимон ва изоҳлар муаллифи Исмоил Бекжон. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б. 191.
13. Улуғ авлиё Шайх Худойдод Вали (Маноқиб). Форс тилидан Сайфуддин Сайфуллоҳ таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 160

14. Рахмонов А. Авлодлар манзили. – Кармана, 1996. – Б. 7.
15. Шарофуддин Роқимий. Тарихи томм. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б. 115.
16. Муҳаммадёр ибн Араб Қатағон. Мусаххир ал-билод. Т.: Янги аср авлоди, 2009. – Б.164.
17. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдулланом. Биринчи китоб. Форс тилидан С. Мирзаев таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 239;
18. Jorgen Paul. Die politische und soziale Bedeutung der Naqshandiyya in Mittelasie im 15. Jahrhunder. Walter de Gruyter. Berlin. New York. 1991.-Б. 44.